

سلطانعلی مهدی

(۴)

مخزن الاسرار نظامی، بقلم نیمدو دانگ خوش کدر در دو صفحه اول آن چهار بیت شعر بقلم دودانگ نوشته شده است، بارقم: «کتاب سلطانعلی المشهدی غرذوبه و سترعیوبه» در همان کتابخانه.

نسخه دیگر از تحفة الاحرار جامی، که مانند نسخه مخزن الاسرار دو صفحه اول آن چهار بیت شعر بهمان قلم نوشته شده است و متن آن بقلم کتابت خفی خوش است. رقم این نسخه محو شده است، ولی با مطابقت نسخه مخزن الاسرار مذکور، هیچ جای تردید نیست که کاتب هر دو نسخه و حتی تزیینات آن یکی است. در همان کتابخانه.

دیوان حافظ، که بطریق مرتع بقلم نیمدو دانگ خوش نوشته شده است و این نسخه نیز رقم ندارد، ولی جهانگیر بادشاه بخط خود در پشت آن نوشته است: «در نفاست خاصه اول است.. صفحه اول آن تصویر استاد بهزاد است و صفحه آخر کافر خ و چهار لوح تحریر بخط عمل یاری مذهب... بتاریخ روم آذرماه آلهی سنه ۲ موافق چهاردهم شعبان روز یکشنبه سنه ۱۰۱۷ داخل کتابخانه خاصه شد. حرره نورالدین جهانگیر بن اکبر بادشاه غازی. این نسخه خط ملاسلطانعلی..» (در پشت صفحه اول کتاب خط و مهر شاه جهان بتاریخ سال ۱۰۳۷ نیز موجود است).

شبهات تام خط این نسخه با نسخه های دیگر خط سلطانعلی، در انتساب آن بسلطانعلی مهدی، تردیدی بجای نمی گذارد. در همان کتابخانه.

غزلیات ترکی شاهی، بقلم کتابت خفی خوش، بارقم و تاریخ: «تتم هذا الكتاب دیوان شاهی ترکی بخط ضعیف التحیف سلطانعلی المشهدی سنه ۸۹۵» در همان کتابخانه.

منتخب دیوان حافظ ، بقلم نیم دو دانگ متوسط ، با تاریخ ورقم : « فی شهر ربیع الاول سنة خمس وتسعين وثمانائة . ببلدة استراباد نوشته شد . الفقير سلطانعلی مشهدی . » که بی شک بخط سلطانعلی مشهدی نیست و ظاهراً کسی در استراباد از روی خط سلطانعلی آنرا مشق کرده است . در کتابخانه مجلس شورای ملی ، تهران .

یک نسخه رساله گل و مل سلطان حسین میرزا بایقرا ، بقلم کتابت خفی خوش ، با رقم و تاریخ : « کتبه العبد الفقير المحتاج الى رحمة الله وغفرانه ، سلطان علی المشهدی فی سنة خمس وتسعين وثمانائة الهجرية النبوية . » در کتابخانه آقای دکتر مهدوی ، تهران .

دیوان سلطان حسین میرزا بایقرا ، بقلم کتابت جلی خوش ، با رقم و تاریخ : « خدم بکتابه هذه الاشعار المباركة اليمونة ، تراب اقدام خدام وروضه الرضوی ، سلطان علی المشهدی غفر الله ذنوبه ، فی اوخر ربیع الآخر سنة تسع وتسعين وثمانائة الهجرية النبوية بدار السلطنة هراة . » جزو مجموعه آقای مهندس عباس مزدا ، تهران .

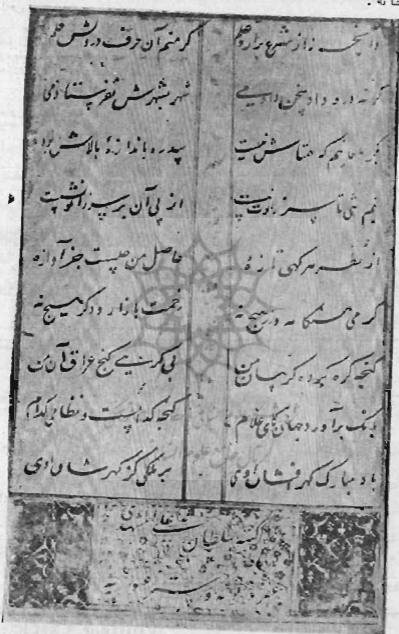
دیوان حافظ ، بقلم کتابت عالی ، با رقم « سلطان علی المشهدی » . که آنرا در سنین پنجاه و پنج سالگی بتاریخ ۲ ربیع الثاني سال ۸۹۶ ، برای امیر شمس - الدین محمد کوکلتاش کتابت کرده است . جزو مجموعه دولتی افغانستان ، کابل .

مناجات خواجه عبدالله انصاری ، با رقم : « سلطان علی المشهدی » و تاریخ سال ۹۲۱ . در کتابخانه سرکاری رامپور ، هند .
نسخه دیگر گوی و چوگان (حالنامه عارفی) ، بقلم کتابت خفی خوش ، با رقم : « کتبه العبد سلطان علی مشهدی » در موزه آثار اسلامی ترک ، اسلامبول .
بوستان سعدی ، بقلم کتابت عالی ، با رقم : « کتبه سلطان علی المشهدی » در همان موزه .

ترجمه منظوم چهل حدیث ترجمه جامی ، بقلم سه دانگ و کتابت جلی متوسط ، با رقم و تاریخ : « کتبه سلطانعلی المشهدی فی عشر الاول من صفر حتم بالخیر و الطفر سنة سبع وتسعين وثمانائة الهجرية بدار السلطنة هراة . » در ضمن مرقع بهرام میرزای صفوی ، در کتابخانه خزینه اوقاف ، اسلامبول .

منظومه قواعد خطوط سابق الذکر ، از خود سلطانعلی بقلم کتابت جلی خوش ، با رقم : « کتبه المذنب سلطان علی المشهدی » در کتابخانه عمومی ، لتین گراد .

غزلیات شاهی، بقلم کتابت خوش، بارقم: «سلطان علی المشهدی». در همان کتابخانه.
 نسخه دیگر از ترجمه منظوم چهل حدیث، بقلم دودانگ و کتابت خوش، بارقم: «سلطان علی المشهدی»، که در تاریخ ۹۰۳ دهرات نوشته است. در همان کتابخانه.

خمسۀ نوائمی (ترکی)، بقلم کتابت خوش، بارقم: «سلطانعلی المشهدی»
و تاریخ سال ۸۹۸. در همان کتابخانه.

دیوان نوائمی (ترکی)، بهمان قلم و رقم و تاریخ ۸۷۰ در همان کتابخانه.
دفتر پنجم از شش دفتر مشنوی مولانا، بقلم کتابت خوش بارقم: «سلطان
علی المشهدی» و تاریخ جمادی الثانیۀ سنۀ ۸۶۵. در مجموعۀ وورر **H. Vever**
پاریس.

مجموعۀ اشعار متفرقه، بقلم کتابت خوش، بارقم «سلطانعلی المشهدی»
و تاریخ سال ۸۸۰. در مجموعۀ چستر بیٹی **Chester Beatty**، انگلستان.
کلیات خواجوی کرمانی، بهمان قلم و رقم و تاریخ ۸ ربيع الاول سنۀ ۸۷۳،
در همان مجموعۀ.

مخزن الاسرار نظامی، بهمان قلم و رقم و تاریخ جمادی الثانیۀ سنۀ ۸۶۵.
در کتابخانۀ موزۀ بریتانیا، لندن.

گلستان سعدی، بقلم نستعلیق کتابت عالی (از بهترین کتابت های او)، با
رقم: «سلطانعلی المشهدی». در موزۀ هنرهای زیبا. **Kunstgewerbe**
Museum، لایپزیک.

دیوان امیرشاهی، متن نستعلیق قلم کتابت عالی و عناوین بقلم رقاغ نیم
دو دانگ عالی، با همان رقم. در همان موزۀ.

یک مرقع با مقدمه، بقلم نستعلیق نیم دو دانگ عالی بارقم: «عبدہ سلطان
علی المشهدی». در همان موزۀ.

یوسف و زلیخای جامی، بقلم کتابت خوش، بارقم «سلطانعلی المشهدی»
و تاریخ سال ۸۹۸. جزو مجموعۀ بنیاد گور کیان، نیویورک.

غزلیات موسی، بهمان قلم و رقم: «سلطانعلی الکاتب المشهدی». در
همان مجموعۀ.

نسخۀ دیگر گلستان سعدی، بارقم «سلطانعلی المشهدی» در مجموعۀ
Rotschild، پاریس.

نسخۀ دیگر دیوان امیرشاهی، بارقم: «سلطانعلی المشهدی» و تاریخ
۹۲۰. در کتابخانۀ ملی، پاریس.

تحفۀ الاحرار جامی، با همان رقم و تاریخ ۹۰۵. در همان کتابخانه.
نسخۀ دیگر خمسۀ نوائمی (ترکی)، با همان رقم و تاریخ ۸۹۷. در کتابخانۀ
سلطنتی **Windsor Castle**.

۳) قطعات و مرقعات - که در کتابخانۀها و موزۀها و مجموعۀهای متعدد

خصوصی دیده ام و تمامی رقم کامل: «سلطان علی مشهدی» زادارد، بعضی با تاریخ و بعضی بدون تاریخ و از نقل تمامی رقمها و تاریخها بواسطه کثرت قطعات، فقط به تعداد درشت ترین و ریزترین رقم و قدبترین و جدیدترین تاریخ تحریر آن بسنده میکنم. بدین قرار:

۵۱ قطعه در مرقعات مختلف، بقلمهای: از سه دانگ تا غبار. در کتابخانه سلطنتی ایران.

۷۲ قطعه از مرقعات در کتابخانه دانشگاه اسلامبول، از قلم دودانگ تا غبار که در یکی از قطعات نقش مهری هست که سجع آن اینست: «بنده صاحب دلان سلطان علی.»

۷۳ قطعه در مرقعات بهرام میرزا، امیر غیب بیک، شاه اسمعیل، شاه طهماسب و شاه عباس صفوی و غیره، در کتابخانه های طوپ قاپوسرای اسلامبول که بقلمهای از پنج دانگ تا غبار عالی و خوش و متوسط، با تاریخ های از سال ۸۸۵ تا ۹۰۳. و در این میان بهترین خطوط سلطانعلی که دیده ام هست که بقلم نمد و دانگ و کتابت عالی نوشته است در رقم: «عبده سلطانعلی المشهدی غفر ذنوبه» دارد. و نیز قطعه ای هست که بقلم سه دانگ نوشته است و رقم «مشقه الفقیر الحقیر سلطان علی المشهدی غفر ذنوبه و سترعیو به» دارد که بخط نوآموزی بیشتر می ماند، تا خط کاتب خوشنویسی.

بعضی از رقمهای این قطعات اینست: «ترا بدر که بر نور حضرت رضوی، انا الفقیر سلطان علی المشهدی بدار السلطنة هراة»، «بدار السلطنة هراة نقه». «المید سلطان علی السلطانی غفر ذنوبه»، «مشقه الفقیر سلطان علی المشهدی جهت مولانا عبد الصمد، حرره یاری مذهب، کاتبها سلطان علی المشهدی، ناطعها شیخ عبدالله الهروی»، «کاتبها سلطان علی المشهدی، صاحب بهرام، قاطعها ابن شیخ عبدالله.» و یکی: «لکاتبه».

دلا دوستان را غنیمت شمار
قبولت ندارند اگر، مقلسی
و گر منمی، با تو چون دشمنان
المید سلطان علی المشهدی.

قطعات متفرقه دیگر، ضمن مرقعات در: کتابخانه ملی، تهران - کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد - کتابخانه عمومی، لنینگراد - کتابخانه ملی، پاریس - کتابخانه موزه بریتانیا، لندن - کتابخانه دانشگاه پنجاب، لاهور -

کتابخانه ملی، وین - موزه والتر شولتس، لیزیک - مجموعه آقای دکتر مهدوی -
مجموعه نگارنده و غیره اشا.

یک قطعه از مجموعه کتابخانه ملی، تهران

چنانکه گذشت در مراتب خوشنویسی سلطانعلی مشهدی، سخنها گفته و حسن خط او را بعضی تا سرحد اعجاز رسانیده اند.

نگارنده، البته تمام آثار باقیمانده سلطانهلی را ندیده، ولی از آنچه تا کنون دیده‌ام و نسبة مقدار قابل ملاحظه ایست، چنین استنباط کرده‌ام که درباره حسن خط وی تا این اندازه غلور و انبساط نیست؛ زیرا که در آثار موجودی که نسبت آنها بوی جای تردید نیست، غث و سمین بسیار است، چنانکه بعضی اطلاق عنوان خط خوش نمیتوان کرد؛ و نباید پنداشت که هر چه از این آثار استادانه نیست، از دوره ابتدائی خوشنویسی وی که خود متذکر است «بی اسلوب» بوده باشد؛ بلکه با تاریخ مشخص تحریر معلوم میشود که در ادوار مختلف زندگی طولانی وی، حتی در دوره کمال خوشنویسی و اواسط سن او نیز هست.

آنچه مسلم است اینکه، خط سلطانعلی مشهدی بسیار صاف و استوار است، ولی پیچنگی و درستی آن حتی بدرجه خط شاگردان خود او نیست و غالب شاگردان وی همان شبهه، و بعضی خط او را با جزئی تغییر شیوه، شیواتر و درست‌تر از او نوشته‌اند و از خوشنویسان معاصر او کسی را می‌شناسم که بمراتب خط نستعلیق را از سلطانعلی مشهدی خوشتر می‌نوشته است.

این خوشنویس زبردست که مسافران چنانکه باید شهرت نبافته است، شیخ محمد مامی هروی است که ظاهراً تا حدود سال ۹۰۰ در بندز ندگی بوده است و از آثار گرانبهای خطوط وی چندی موجود است از جمله یک نسخه «انیس المشاق» در کتابخانه سلطنتی ایران است و تاریخ تحریر ۸۸۷ دارد که قریب چهل سال قبل از مرگ سلطانعلی مشهدی آنرا کتابت کرده است (۱) و سخن بیشتر در این باب ضمن ترجمه احوال شیخ محمد خواهد آمد و اینک فقط متذکر میشود که بزعم نگارنده، وی خط نستعلیق را از سلطانعلی مشهدی و عموم خوشنویسان شیراز همان سلطانعلی درست‌تر و شیواتر و با نمک‌تر نوشته است.

بهترین حکم را درباره کیفیت خوشنویسی سلطانعلی مشهدی، میرعلی هروی در رساله «مداد الخطوط» خود کرده و آورده است: «هم اصول جعفر و هم صافی خط اظهر را داشت.»

مبالغه در تعریف خط سلطانعلی را بعضی بجای رسانیده‌اند، که خط او را برابر رحمتی بعضی برتر از خط استاد مسلم خط نستعلیق، یعنی میرعلی هروی دانسته‌اند. من حکم این قضیه را ضمن ترجمه احوال میرعلی خواهم کرد، و اینک

(۱) برای مزید اطلاع از کیفیت آن رجوع شود بکتاب «فهرست نمونه خطوط خوش کتابخانه شاهنشاهی، تالیف نگارنده (صفحه ۱۲۳)

سخن را بذكر نادره ای که در کتاب «عالم آرای عباسی» در این باب آمده است کوتاه می کنم: «در باب حسن خط این دو نادره زمان [سلطان علی و میر علی] شرحی بنظر رسیده بود ثبت افتاد: گویند که مولانا میر علی درین فن ترقی عظیم کرده بلند آوازه گردید. بارها مولانا سلطان علی دعوی کرد و ادباً تمیز جانب مولانا سلطان علی می گرفتند. روزی جناب میر علی بخدمت مولانا آمده سه قطعه نادره مطبوع گرفت و هر سه را نقل نموده در میان یکدیگر بخدمت مولانا آمد. سلطان علی متعجب گشت که آیا خط او کدام است. بعد تامل بسیار خط مولانا میر علی را باعتبار خود برداشت.»

حال به بنیم که موجبات شهرت سلطان علی تا این درجه چیست؟

– بنظر نگارنده این موجبات عبارتست از:

اولا – طول عمر و دوام دوره خوشنویسی او که بیش از نیم قرن بطول انجامیده و کثرت آثار او که در اقطار ممالک پراکنده شده بوده است؛

ثانیاً – حسن خلق و معضرو جمال ظاهر و مداراتی که با شاگردان و دوستان خود داشته است؛

ثالثاً – قربت و مکانتی که نزد امیر هنر پروردان شمنندی چون سلطان حسین میرزا ابایقرا و مصاحبت با وزیر سخندان هنر شناس وی، میر علی شیر نوائی و دوستی و الفتی که با شاعر فاضل معروف عبدالرحمن جامی داشته است؛ و نشر آثار ایشان با خط خوش خویش، که غالباً مزین به بهترین تذهیب و تصویرها بوده است و البته این نکته خود اثر روانشناسی مستقیم در بیننده دارد.

رابعاً – چون خط نستعلیق در قرن اول وضع و تکامل خود بوده است و

هنوز خوشنویسان زبردست متعدد نیامده بودند و هنر سنجان فقط میتوانستند

خط او را با میر علی تبریزی و اظهر و جعفر که سرآمدان این هنر تادوره قبل از

سلطان علی بودند، بسنجند و چنانکه در ترجمه احوال آنها گذشت، ایشان نیز در خط

خط نستعلیق یکه تا ز نبوده اند، تا با خوشنویسان پس از خود شایسته سنجش باشند.

اینک که چگونه خط نستعلیق سلطان علی را دیدیم بند کر نکته ای می

پردازم که تا کنون کسی متذکر آن نبوده و آن اینست که وی اگر چه در خط

نستعلیق با علی مراتب خوشنویسی نرسیده است، ولی او را باید در ردیف زبردست

ترین خوشنویسان خط تعلیق زمان خود نباید. متأسفانه آثار بسیار از خطوط تعلیق

وی در دست نیست، اما قطعه ای از وی در مرقع سلطان یعقوب در کتابخانه نخبزین

اوقاف اسلامبول هست که بقلم نیمه دوانگ بخط تعلیق عالی نوشته است و چنین

رقم و تاریخ دارد: «مشقه راجیة الی الله الغنی سلطان علی المشهدی فی سنة ثمان و سبعین و ثمانمائة» و استادی و زبردستی و برادر این خط نشان می دهد.